

D. N. SHILOV

Venäläistämispolitiikka 1900-luvun alun Suomessa

Senaattori E. A. Oerstroemin muistelmat

D. N. Shilov esittelee E. A. Oerstroemin kuvauksen kahdesta venäläis-suomalaisen politiikan avainhenkilöstä, V. K. Plehwestä ja N. I. Bobrikovista sekä heidän käsityksistään keisarikunnan Suomen politiikan tavoitteista ja tehtävistä.

■ 1800- ja 1900-luvun vaihteen venäläis-suomalaisille suhteille on omistettu paljon historiallista perustutkimusta sekä Suomessa että Venäjällä. Tutkimukset ovat perustuneet poikkeuksellisen laajoihin arkistomateriaaleihin ja julkaistuihin asiakirjalähteisiin. Tähän saakka historioitsijoiden huomiotta on kuitenkin jäänyt valtiosihteerinviraston kansliapäällikön ja ministerivaltiosihteerin apulaisen E. A. Oerstroemin julkaisemattomat muistelmat ”Palvelukseni Suomen valtiosihteerinvirastossa” (1900–1906).

Muistelmien kirjoittaja Edward Anders – Eduard Andrejevitsh (Andrei Andrejevitsh¹ käännettyään ortodoksiksi vuoden 1915 toukokuun jälkeen) Oerstroem oli isän puolelta tanskalaista sukua, hänen Helsingöristä kotoisin oleva isoisänsä oli aikoinaan muuttanut Pietariin ja ryhtynyt virkamieheksi.² E. A. Oerstroem syntyi 31. tammikuuta 1862.

Vuonna 1883 hän valmistui keisarillisesta lainopillisesta korkeakoulusta ja meni oikeusministeriön palvelukseen, mutta siirtyi sieltä muutaman kuukauden kuluttua valtakunnanneuvoston kodifikaatio-osastolle. Vuonna 1886 hän palasi oikeusministeriöön ja palveli senaatissa, jossa yleni säädetys- ja järjestyksessä rikosoikeuden vetoomustuomioistuimen yliprokuraattorin avustajaksi. Vuoden 1900 helmikuussa Suomen suuriruhtinaskunnan ministerivaltiosihteerin V. K. von Plehwe kutsui 38-vuotiaan Oerstroemin kansliansa päällikön tehtävään. Pari vuotta myöhemmin, 7. huhtikuuta 1902, Eduard Andrejevitsh nimitettiin juuri perustettuun ministerivaltiosihteerin apulaisen (*tovarishbsh*) tehtävään, jolloin hänestä tuli Plehwen (joka silloin johti myös sisäministeriötä) lähin työtoveri Suomen asioissa. Plehwen murhan jälkeen (1904) Oerstroem säilytti asemansa. Tammikuussa 1906 hänet nimitettiin senaattoriksi ja samanaikaisesti salaneuvokseksi. Oerstroem oli senaatin oikeusosaston jäsen.

Oerströmille myönnettiin vuonna 1911 ansioistaan Pyhän Annan I luokan kunniamerkki. Syksyllä 1915 hänet lähetettiin kenraaliadjutanti, paroni O. E. Meyendorfin suosituksesta rintamalle edistämään Punaisen Ristin toimipisteiden evakuoointia. Vuoden 1916 huhtikuussa hän osallistui Punaisen Ristin delegaattina yhdessä senaattori A. D. Arbuzovin kanssa Kansainvälisen sotavankeja koskevan komission työhön ja vuonna 1917 hän sai rintama-ansioistaan viimeisen ansiomerkkinsä, Pyhän Vladimirin II luokan kunniamerkin. Helmikuun vallankumouksen jälkeen hän jäi virkaansa ja sai jopa ylennyksen; vuoden 1917 huh-

tikuussa hänet nimitettiin senaatin neljännen osaston puheenjohtajaksi. Kansalaissondan aikana entinen senaattori Oerstroem asui perheineen Pietarissa. Hänen kohtaoloaan vuoden 1920 jälkeen ei ole onnistuttu selvittämään.

Tiedetään, että Oerstroem oli kaksi kertaa naimisissa. Hänen ensimmäinen puolisonsa oli kollegioneuvoksen tytär Jekaterina Vladimirovna Samarskaja-Byhovets (1863–1903) ja vuonna 1915 hän solmi avioliiton Ksenia Vasiljevna Berladinan, vuori-insinööri Berladinin eronneen vaimon kanssa.

Oerstroemin muistelmat käsittelevät hänen Suomen aikaansa. Ne on tallennettu Moskovaan, Venäjän valtionarkiston historian ja kirjallisuuden osastolle muistelmien kokoelmaan, jonka on koonnut 1900-luvun alun tunnettu lehtimies L. M. Kljatshko-Lvov.³ Hän kertoo kokoelman synnystä:

”Pian lokakuun vallankumouksen jälkeen päätin ryhtyä keräämään pääkaupunkiin jääneiden korkeiden virkamiesten muistelmia. Eikä niinkään keräämään kuin pakottamaan virkamiehiä kirjoittamaan muistelmiaan. Tärkein (joskaan ei ainoa) tavoitteeni oli, että ihmiset kirjoittaisivat ylös, mitä olivat nähneet – ne ihmiset, jotka eivät itse olleet näytelleet poliittista roolia eivätkä olleet lainkaan kiinnostuneita vääristelemään tapahtumia”.

Aloitteellinen lehtimies sai Valistuksen kansankomissariaatilta luvan perustaa ja organisoida ”Muistelmien” toimituskunnan, ja vähitellen työ alkoi sujua. Mukaan tulivat kirjastonjohtaja A. I. Braude, lehtimiehet A. S. Izgojev ja A. B. Petrishtshev sekä valantehnyt uskottu mies L. M. Aizenberg. ”Tämä toimituskunnan osa otti tehtäväkseen aineiston historiallis-yhteiskunnallis-poliittisen merkityksen selvittämisen, minkä jälkeen aineisto meni puhtaaksikirjoitukseen” kuten Kljatshko-Lvov selitti. ”Kirjoitetun aineiston todenperäisyyden tarkistamiseen” toimituskunta kutsui nyt jo kumotun yhteiskuntajärjestyksen huomattavia hallinnollisia virkamiehiä kuten senaattori A. D. Arbuzovin ja ministerineuvoston kanslian virkamiehen A. S. Putilovin.

Halukkaita kirjoittajia oli runsaasti. Eikä ihme: Neuvosto-Venäjällä eivät vuosina 1919–20 läheskään kaikki entiset virkamiehet löytäneet itselleen varmaa ansionlähdetä. Kansankomissariaatti jakoi muistelijoilte ruoka-annokset ja myönsi muitakin aineellisia etuja. Vuosina 1919–22 tehdyn työn tuloksena koottiinkin yli 150 käsikirjoituksen (laajuus 10–20:stä useisiin satoihin sivuihin) kokoelma kirjoittajinaan entisiä ministereitä ja virkamiehiä.

Seitsemäntoista lukua

Oerstroemin kirjoittamat muistelmat käsittelevät 17 lukua. Johdantoluku on omistettu ”Suomen kysymykselle” Venäjän keisarikunnassa ja siinä kirjoittaja luo yleiskatsauksen aihepiiriin. Toinen luku käsittelee Suomen lakien kodifikaatiokomitean toimintaa ja siinä kuvaillaan lyhyesti komiteassa toimineita henkilöitä (N. D. Sergejevski, N. P. Garin, D. N. Ljubimov). Kolmas luku luonnehtii ministerivaltiosihteerin V. K. Plehwen henkilökohtaisia ja virkaominaisuuksia ja hänen käsityksiään venäläisten politiikasta Suomessa. Neljännessä luvussa kuvataan kyseisenä aikana Pietarissa vallalla olleita käsityksiä ja voimia, jotka vaikuttivat ”Suomen kysymykseen”.

Viidennessä luvussa kerrotaan kirjoittajan tekemistä selonteista keisari Nikolai II:lle ja leskikeisarinna Maria Fjodorovnalle. Kuudes luku kuvaa yksityiskohtaisesti Suomen kenraalikuvernööri N. I. Bobrikovin henkilöä ja käsityksiä, seitsemännessä taas kerrotaan hänen tärkeimmistä virkamiehistään. Kahdeksas luku on omistettu sen aikaisen suomalaisen yhteiskunnan poliittisten virtausten ja ajan henkilöiden (Tudeer, Linder, Danielsson, Mechelin) kuvaukselle. Yh-

1. Hänen kummina oli tunnettu venäläinen juristi N.S. Tagantsev.

2. Elämäkerralliset tiedot Oerstroemistä ja hänen sukulaisistaan ovat peräisin seuraavista lähteistä: Venäjän valtion historiallinen arkisto RGIA fond 1405, opis 545, delo 15423 (Oerstroemin palveluksesta senaatisa); N. A. Murzanov, Slovar russkih senatorov OR RNB 1971. 7; Peterburgski nekropol, Spb. 1913, tom 4.

3. RGALI, Fond 1208, opis 1, delo 53

deksännessä luvussa tarkastellaan yleisesti Venäjän Suomea koskevaa lainsäädäntöä ja suuriruhtinaskunnan asevelvollisuuskysymystä. Kymmenes luku käsittelee Suomen hallintoa koskevien lainsäädännön kohtien tarkistamista käsitelleen komitean työtä.

Yhdestoista luku käsittelee poliisia ja kenraalikuvernöörin poikkeusvaltuuksia. Kahdennessatoista luvussa puhutaan Suomen asiain komitean uudelleen perustamisesta. Kolmannessatoista luvussa kerrotaan Bobrikovin kuolemaan liittyvistä olosuhteista ja uuden kenraalikuvernöörin I. M. Obolenskin ensimmäisistä askeleista tehtävässään, samoin kuin V. K. Plehwen murhasta. Neljännessatoista luvussa kerrotaan N. S. Tagantsevin johtaman komitean työstä. Viidestoista luku on omistettu valtiopäivien työskentelylle vuosina 1904–05 ja sen suhteelle asevelvollisuuskysymykseen. Kuudestoista luku kertoo vuoden 1905 vallankumouksen vaikutuksesta Suomessa. Viimeisessä eli seitsemännessatoista luvussa tarkastellaan muutoksia, jotka tapahtuivat 22. lokakuuta 1906 manifestin jälkeen sekä luonnehditaan uuden kenraalikuvernöörin N. N. Gerhardin ensimmäisiä toimia virassaan. Muistelmien liitteissä on kuvaus Suomen koululaitoksesta.

Plehwe ihmisenä

Yksi ”puoliväkisin” kirjoittamaan ryhtyneistä oli E. A. Oerstroem. Hänen muistelmansa käsittävät 261 sivua eli 11 arkkia (n. 40 000 merkkiä per arkki). Käsikirjoitus on kirjoitettu kahdella käsialalla, toinen kookkaalla kirjurin käsialalla, toinen pienellä, ilmeisesti itse muistelijan käsialalla.

Oerstroem nimitettiin Plehwen ansiosta Suomen valtiosihteerinvirastoon. Plehwen silmissä oli merkittävää, että Oerstroem oli ”luterilainen ja hänellä oli skandinaavinen sukunimi, jota esiintyy myös Suomessa”. Muistelija kirjoittaa: ”Toisin kuin Bobrikov, Plehwe ei Suomen ohjelmaansa toteuttaessaan pitänyt toivottavana ärsyttää suomalaisia liikaa. Hän katsoi, että parasta on so-

veltaa niin pehmeitä otteita kuin se oli mahdollista itse asiaa tarvelemättä”.

”Ensimmäisten kahden Suomen virka-vuoteni aikana jouduin jatkuvasti läheiseen kontaktiin Plehwen kanssa, joka silloin käytti runsaasti aikaa Suomen asioiden hoitamiseen, antaen niille paljon huomiota ja käyden niitä yksityiskohtaisesti läpi”, Oerstroem kertoo. ”Jouduin lähes päivittäin antamaan selontekoja Plehwelle ja asiat, joihin vaadittiin hänen lupansa, käsiteltiin huolellisesti ja harkittiin kaikin puolin”.

”Plehwe ei kuulunut kaikkein avomielisimpiin ihmisiin. Päinvastoin, hän oli sulkeutunut ja pidättyväinen ihminen, joskin pinnallisessa tuttavuudessa ja kanssakäymisessä hän saattoi antaa itsestään kuvan seurallisena miehenä: kaikki, mitä hän suustaan päästi, oli paitsi punnittua ja harkittua, myös tarkoitettu antamaan tietty kuva ja käsitys. – – Sen lisäksi Plehwellä luonteen tasapainoisuus ja itsehillintä olivat kehittyneet äärimmilleen; ainakaan minä en koskaan huomannut, että hän olisi ollut levoton, menettänyt malttinsa tai yleensäkin tasapainonsa. Hänen olympolainen rauhallisuutensa ei milloinkaan jättänyt häntä. – – Nämä Plehwen luonteenpiirteet takasivat sen, ettei häneltä milloinkaan tunnekuohussa vastentahtoisesti päässyt ilmoille ajatusta, jota hän ei olisi halunnut paljastaa.”

Plehwen lahjakkuudesta kaikki olivat yhtä mieltä, myös hänen poliittiset vihamiehensä. Vähemmän tunnettua on, että hänen luontaiset lahjansa yhdistyivät hyvään koulutukseen, sitä paitsi hän täydensi opintojaan ja koulutustaan vielä ollessaan jo kypsässä iässä ja korkeassa valtion virassa. ”Tavoitin Plehwen, hänen jo ollessaan valtiosihteerin ja Suomen ministerivaltiosihteerin tehtävissä, monta kertaa tutkimasta jotakin valtio-opin tai hallinto-oikeuden teosta”, Oerstroem kuvaa. Hän ei silti syyllistynyt ”itsekylläisyyden syntiin, vaan ennen lopullisen päätöksen tekoa tärkeästä asiasta hän alisti asian kaikinpuoliselle käsittelylle ja pohdinnalle”.

Plehwellä oli tapana antaa useille toisistaan tietämättömille virkamiehille samanai-

kaisesti toimeksianto jonkin häntä kiinnostavan asian selvittämiseksi. Hänellä oli tapana myös kutsua luokseen ja kuunnella tarkkaavaisesti ihmisiä, joiden hän tiesi olevan eri mieltä asioista. Plehwe, joka itse työskenteli hyvin nopeasti ja ymmärsi puolesta sanasta keskustelukumppaniaan, arvosti lyhyitä ja tiiviitä selontekoja. Tätä sääntöä hän ei kuitenkaan ulottanut koskemaan kaikkein vaikeimpia asioita: sellaisissa asioissa hän ei kiirehtinyt puhujaa eikä pannut tätä puristamaan esitystään, vaan nosti esille asioita, jotka vaativat lisäselvityksiä.

Vaativat virkavelvollisuudet eivät kuitenkaan nielaisheet Plehweä kokonaan. ”Hän ei ollut välinpitämätön kauniimman sukupuolen suhteen, jonka keskuudessa – niin kerrotaan – hänen suosionsa oli ylittämätön aina viimeisiin elinpäiviin saakka; hän oli maailmanmies, joka ymmärsi hyvän ruoan päälle eikä myöskään kieltäytynyt työpäivän jälkeen rentoutumasta pelaamalla erän skruuvia.” Kaiken tämän Plehwe ehti tehdä, sillä hän aikataulutti tarkoin päiväohjelmansa: klo 9:stä alkaen, kun hän lievetakkiin sonnustautuneena saapui virka-huoneeseensa, päivä oli suunniteltu tunnin ja puolen tunnin tarkkuudella.

Esimiehenä Plehwe oli vaativa, mutta osasi arvostaa alaisiaan eikä säästellyt kehuja, kun joku alaisista niitä ansaitsi. Itse tehokkaana ja toisten työtä arvostavana työntekijänä hän ei asettanut alaisilleen mahdottomia vaatimuksia eikä toimeksiantoille kireitä aikatauluja silloin, kun asian luonne ei sitä vaatinut. ”Plehwe arvosti alaisissaan itsenäisyyttä, ja tällaisen itsenäisyyden osoituksen ansiosta minäkin saavutin yhden virkaurani suurimmista menestyksistä”, Oerstroem muistuttaa. Mutta hänen virkatoverinsa kertoivat, että aika ajoin Plehwe saattoi olla myös ”erittäin epämiellyttävä”. Henkilöt tosin myönsivät, että virkamiehelle annetut kaikkein tuntuvimmatkin moitteet Plehwe esitti aina pidättyväisesti, ääntä korottamatta.

Keskustellessaan Oerstroemin kanssa Plehwe valitti usein, etteivät venäläiset virkamiehet osaa yhdistää virkakuria ja järkevää itsenäisyyttä. ”Päällikkö, joka on nään-

tymäisillään erilaisten asioiden taakan alla, ei pysty miettimään jokaista päässään olevaa asiaa loppuun saakka ja virheet hänen puoleltaan ovat väistämättömiä. Tällöin alainen olisi velvollinen osoittamaan päällikölle virheen ja estämään häntä tekemästä kohdalokasta erehdystä. Sen sijaan alainen sen kuin ryhtyy työhön ja laatii asianmukaisen yksityiskohtaisen määräyksen”.

Politiikko Plehwe

Siirtyessään käsittelemään esimiehensä poliittisia mielipiteitä ja tavoitteita, Oerstroem tekee seuraavan tärkeän havainnon:

”Mielipiteet, jotka Plehwe esitti kahdenkeskisessä keskustelussa kanssani, olivat osin paitsi eroavia niistä lausunnoista, jotka sitten lähtivät hänen kansliastaan virallisina asiakirjoina, myös jopa täysin päinvastaisia. Tämä selittyy sillä, että Vjatsheslav Konstantinovitshilla ei ollut taipumusta toiminnassaan liiemmin seurata mitään erityisiä periaatteita, vaan hän oli käytännön poliitikko, jopa opportunistiin taipuvainen. Vastavirtaan uiminen ja jonkin asian ajaminen vain sen vuoksi, että teoriassa se oli oikein, mutta saattoi pahimmassa tapauksessa johtaa ’kabinettikysymykseen’, oli hänen mielestään viisaalle ihmiselle sopimatonta don-qui jotemaisuutta. Vastaavissa tapauksissa hän epäröimättä ja, kuten minusta vaikutti, huoletta, tinki periaatteellisista vakaumuksistaan ja toimi niin kuin häntä vaativat toimimaan käytännön näkökohdat, sellaiset kuin tarve huomioida sellaisten vaikutusvaltaisten henkilöiden mielipide, jotka hän noteerasi – .”

Plehwe katsoi, että Ruotsin ajan lait säilyivät voimassa Suomessa, mikä rajoitti vastaavasti Venäjän hallitsijan valtaa suuriruhtinaskunnassa. Juuri tällä alueella ilmeni selkeimmin Oerstroemin mukaan ero Plehwen yksityisissä keskusteluissa ilmaiseman mielipiteen ja hänen virallisten lausuntojensa välillä. Plehwe halusi liiaksi säilyttää yhden venäläisen konservatiivileirin tukipylvään maineen ja hän arvosti liiaksi kansallismielistä lehdistöä (*Novoje vremja, Moskouskije vedomosti, Svet*) ja sen tukea. Hä-

nen toimintavapauttaan rajoittaneet siteet ja perinteet saivat hänet virallisissa yhteyksissä esiintymään suomalaispyrkimysten päättävänä vastustajana.

Mitä tuli venäläisen valtiovallan lähitulevaisuuden tehtäviin Suomessa, ensisijainen kysymys oli, miten Suuriruhtinaskunnan hallitusvallan mekanismeja muutettaisiin niin, että Venäjän hallitus voisi tehokkaammin vaikuttaa Suuriruhtinaskunnan asioihin. Plehwen ohjelma käsitti kaikkien venäläissyntyisten tasavertaisuuden tunnustamisen Suuriruhtinaskunnan alueella, tullien ja rahalakien yhdistämisen, samoin kuin Venäjän yleisen asevelvollisuuslain ulottamisen koskemaan myös Suomea. Viimeksi mainittu kysymys voitiin katsoa periaatteessa ennalta päätetyksi jo ennen Plehwen nimitystä Suomen ministerivaltiosihteeriksi, ja vaikka hän olisikin esittänyt siitä eriävän mielipiteensä, se tuskin olisi vaikuttanut Sotaministeriön laatimaan lakiluonnokseen.

Plehwen suomalais-poliittinen ohjelma oli päälinjoiltaan Bobrikovin mielipiteiden mukainen. Eroavaisuuksia oli vain yhdessä kohdassa, kansakouluopetusta koskevassa asiassa. Kouluasioissa ei Suomessa rahaa säästetty ja koska valtionkassasta annetut rahat käytettiin järkevästi ja järkevällä ja pätevällä tavalla, olivat myös tulokset kahdehdittavia. Jopa sellainen kirjailija kuin M. M. Borodkin, joka ei teoksissaan ollut lainkaan taipuvainen esittelemään suomalaisen elämän valoisia puolia, joutui tunnustamaan, että ”alueen oppilaitokset eivät jättäneet toivomisen varaa”. Suomalaiset opettajat pitivät huolen siitä, että heidän kasvattinsa oppivat rakastamaan isänmaata; tätä tarkoitusta palveli joukko oppikirjoja ja lukemistoja nuorisolle, joiden taitavasti valitut materiaalit ja lahjakkaasti laaditut, aidon tunteen elähdyttämät esitykset eivät voineet olla herättämättä patrioottista eetosta opiskelevan nuorison keskuudessa. Itsestään selvää on, että tämä patriotismi oli paikallista, suomalaista, ei venäläistä patriotismia.

Plehwen mielestä Suomen koululaitos on otettava omiin käsiin, jotta ”suomalaiset saataisiin uudelleenkasvatetuiksi”. Aluksi kenraalikuvernööri katsoi parhaaksi käydä läpi paikallisten koulujen historian ja maantie-

teen oppikirjat ja yleensä oppikirjat ja lukemistot, mitä varten hän perusti erillisen komission, jonka aherruksesta ei tosin seurannut sen enempää jatkoa.

Suomen koululaitokseen puuttuminen ei käynyt kuitenkaan helposti ja yksinkertaisesti. Ensinnäkin, Plehwe tunnusti itselleen, yhteiskunnassa vallalla olevat poliittiset mielipiteet tai edes yleiset mielialat eivät olleet noin vain hallituksen säädeltävissä. Toiseksi, hän oli enemmän kuin kriittinen venäläisen kouluopetuksen suhteen, eikä odottanut minkäänlaista parannusta siitä, että Suomen kouluihin palkattaisiin venäläisiä opettajia, ei edes niiden puhtaasti poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi, jotka Bobrikov asetti/oli asettanut. ”Jos vaikka kuvitellaan, että tällä tavoin meidän onnistuu karsia suomalaisesta nuorisosta sen suomalaismielinen patriotismi, niin millä venäläinen koulu korvaa tämän tekijän nousevan sukupolven henkisessä elämässä?”, hän kysyi. ”Ei ainakaan rakkaudella yhteiseen venäläiseen isänmaahan, koska meidän opettajamme eivät ole onnistuneet juurruttamaan sitä tunnetta (edes) venäläiseen nuorisoon, vaan todennäköisemmin kosmopolitismilla ja nihilismillä, joiden saastuttama koko venäläinen älymystö on”. Näiden käsitysten nojalla Plehwe vaati ainoastaan venäjän kielen ottamista pakolliseksi aineeksi suomalaiseen koulun yläluokille. Tässä suhteessa hän näki asiat toisin kuin Bobrikov, joka halusi tehdä venäjämästä pakollisen aineen jopa tyttökouluihin ja naivistisesti oletti, että sen johdosta suomalaiset äidit ryhtyvät juurruttamaan lapsissaan ”oikeaa suhdetta isänmaansa ja Venäjän keisarikunnan välillä”. Plehwe ymmärsi Bobrikovin haaveilun epärealistisuuden ja halusi rajoittaa venäjän opinnot poikalyseoihin, jotka antoivat korkeakoulukelpoisuuden.

Vaikkei Plehwen ja Bobrikovin katsantokannoissa Venäjän Suomen politiikan tavoitteista ollut suurta eroa, niin ainakin keinot näiden tavoitteiden saavuttamiseksi olivat Plehwen ja Bobrikovin mielessä aivan erilaiset. Plehwen poliittisen katekismuksen pääkohta kuuluu: hallintomenettely, joka on Keisarikunnassa tarkoituksenmukainen, on

Suuruhtinaskunnassa kohtuuton ja käyttökelvoton ja täällä on toimittava toisenlaisin, paikalliseen tilanteeseen sopivammin keinoin. Plehwe mm. vastusti moneen otteeseen Bobrikovin suosittamaa laajamittaista poliisitoimien käyttöä; Plehwen ohjelmassa poliisitoimien piti olla toissijainen tai ”äärimmäinen keino”, *ultima ratio*, johon turvauduttaisiin vain silloin, kun kaikki muut hallituksen käytössä olevat keinot osoittautuivat tehottomiksi/toimimattomiksi. ”Joskus voidaan nojata pistimiin”, Plehwe totesi, ”mutta niiden päällä on epämukava istua”.

Plehwe ei myöskään sympatisoinut ajatusta suomalaisten virkamiesten laajamittaisesta korvaamisesta venäläisillä; hänen mielestään valtiolta osoittautuisi hyvin pian voimattomaksi, jos se joutuisi toimimaan yksinomaan tai enimmäkseen aluetta tuntemattomien ja siihen siteitä omaamattomien agenttien kautta. Plehwe katsoikin Suomessa toimivien Venäjän valtiovallan edustajien päätehtäväksi turvata itselleen – ei suinkaan sympatiaa, mikä ei olisi tullut kuuloonkaan – vaan paikallisten yhteiskunnallisten voimien tuen, sillä ainoastaan niiden myötävaikutuksella hän katsoi voivansa viedä läpi toimet, jotka olivat välttämättömiä oikein ymmärrettyjen venäläisten etujen suojelemiseksi.

Suomen poliittinen tilanne oli suotuista tällaiselle kysymyksen asettelulle: suomalaismielisten puolueessa tapahtuneen kahden jakaantumisen ja vanhasuomalaisen siiven, joka heijasteli huomattavan kansanosan mielipiteitä ja jolla oli hallussaan vaikutusvaltaisia sanomalehtiä, erottua puolueesta ja ryhdyttyä itse etsimään sopua Venäjän kanssa, venäläiset onnistuivat sijoittamaan paikallisia (suomalaisia) moniin virkoihin, jotka ruotsalaispuolueen ja nuorsuomalaisen edustajat olivat julistaneet boikottiin. Onkin itsestään selvää, että vanhasuomalaiset eivät aikoneet tehdä Venäjän hallitukselle palveluksia ilmaiseksi, vaan odottivat saavansa siltä vastinetta, mikä, sen lisäksi, että jotkin vielä avoimet kysymykset ruotsalais-suomalaisten kansallisten suhteiden alalla tulisi ratkaista heidän edukseen, merkitsi tiettyjä myönnytyksiä meidän suomalaisohjelmamme yksittäisissä kohdissa.

Päinvastoin kuin Bobrikov, joka vastusti kaikenlaisia fennomaaneille tehtäviä merkittäviä myönnytyksiä, Plehwe ei nähnyt näiden esittämissä vaatimuksissa periaatteellista estettä sovinnolle heidän kanssaan. Plehwe ei ollut reaalipoliitikkona taipuvainen innostumaan abstrakteista ihanteista, vaan katsoi, että ”valtiovallan tulee kursiaan määritellesään suhteuttaa tavoitteiden merkitys niiden saavuttamisen aiheuttamien uhrausten määrään, ja, mikäli nämä kaksi ovat epäsuhdassa, pidättäytyä liian kalliiksi käyvistä toimista”.

Kysymys ei kuitenkaan ratkennut vanhasuomalaisten kanssa tehtävään sovintoon. Se riitti niin kauan kuin kyseessä olivat asiat, joiden ratkaisu voimassa olevien oikeusnormien mukaan riippui keisarin yksinomaisesta harkinnasta. Ratkaistavana oli sen lisäksi myös kysymyksiä, jotka kuuluivat epäilemättä valtionpäivien lainsäädäntövaltaan. Tällaisia kysymyksiä olivat mm. eräät Venäjän kansalaisten toimintaa Suomessa rajoittavat lait, joiden säätämiseen olivat osallistuneet valtiopäivät, ja joiden kumoaminen siten oli mahdollista vain samassa lainsäädäntöjärjestyksessä.

Koska vanhasuomalaiset saattoivat luottaa enemmistön saamiseen parhaassa tapauksessakin ainoastaan valtiopäivien kahdessa säädössä (papisto ja talonpojat), mikä ei riittänyt lain hyväksymiseksi ja kun ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset taas eivät olisi hyväksyneet niitä myönnytyksiä, joihin vanhasuomalaiset olivat tyytyneet, ”ratkaistavanaamme oleva ongelma kärjistyi niin, että oli tarpeen suunnitella perustuslaillisen järjestyksen puitteisiin mahtuvia tapoja vaikuttaa säätyvaltiopäiviin”. Oerstroemin mielestä Suomen laki rajoitti äärimilleen valtiopäivien toimivaltaa ja jätti monarkille yksinoikeuden säätää sellaisia asetuksia sellaisten oikeussuhteiden säätämiseksi, jotka kaikissa perustuslaillisissa maissa kuuluvat kansanedustuslaitoksen lainsäädäntövaltaan.

Tämän tilanteen epänormaaliuden oli myöntänyt jo Aleksanteri II, joka valtaistuinpuheessaan Suomen säätyvaltiopäivien avajaisissa vuonna 1863 ilmoitti aikeestaan laajentaa maasäätyjen valtuuksia finanssilain-

säädännön alalla. Vaikkei tämä keisarin aie Venäjän myöhemmän taantumuksen vuoksi toteutunutkaan, oli kirjoittajan mielestä silti ilmiselvää, ettei koko sivistyneessä maailmassa tapahtuva perustuslaillisen järjestyksen kehitys kansanedustuslaitoksen toimivallan laajenemisen suuntaan voisi ohittaa myöskään Suomea, vaan ennemmin tai myöhemmin myös Suomen säätyvaltiopäivät saisivat ne oikeudet, jotka nyt olivat muiden maiden lakiasäätevillä instituutioilla. ”Näissä olosuhteissa minusta vaikutti siltä, että teemme Venäjälle erittäin edullisen kaupan, jos kompensationsa siitä, että säätyvaltiopäivät hyväksyvät kaikki Venäjän ohjelmaan kuuluvat lait, me annamme sille joitakin uusia valtuuksia, jotka se ennen pitkään kuitenkin saa tai ottaa itse.”

Plehwe viittasi suomalaisen rahajärjestelmän erityispiirteisiin, joiden ansiosta monarkki käytti oikeuttaan harkintansa mukaisesti määrätä suuresta osasta Suomen valtionkassan varoista ilman valtiopäivien valvontaa. Taitava määrättyjen finanssi- tai budjettivaltuuksien käyttö saattoi Plehwen mielestä turvata venäläiselle valtiovallalle sellaisen vaikutusvallan Suomen asioihin, että säätyvaltiopäivien olisi pakko etsiä hyväksyntää siltä ja suostua moniin meidän sille esittämiin vaatimuksiin. Itse asiassa, kruunulle kuuluva oikeus kieltää rahankäyttö esim. kansakoulun tarpeisiin, olisi sen valtiovallan käsissä ollut vahva valtti, eivätkä säätyvaltiopäivät missään tapauksessa olisi halunneet aiheuttaa konflikteja valtiovallan kanssa ainakaan tältä pohjalta. Mikäli konflikti kuitenkin syntyisi, ”suomalaisen oikeuden säädökset joka tapauksessa poistaisivat mahdollisuuden syyttää hallitusta valtuuksien ylittämistä ja peruslakien rikkomisesta”.

Plehwe piti keisarin venäläisten alamaisen asemaa Suomessa epänormaalina ja kannatti samojen oikeuksien antamista heille kuin suomalaisillekin. Tästä hän ei kuitenkaan tehnyt sitä johtopäätöstä, että Suomen kansalaisuus, erityisenä juridisena olo-tilana, tulisi lakkauttaa. Hän katsoi perusteettomaksi estää venäläisten rekisteröintiä Suomen kansalaisiksi ja piti toivottavana, että venäläiset hankkisivat Suomen kansa-

laisoikeudet. Tässä suhteessa hän oli looginen myös itseään kohtaan; keisarin 29. maaliskuuta 1858 antaman käskyn mukaan, jonka ydin oli, että kaikki venäläiset, jotka astuvat virkaan Suomessa, saavat automaattisesti Suomen kansalaisuuden, Plehwe, tul- tuaan nimitetyksi ministerivaltiosihteerin virkaan ryhtyi toimeen, jotta Suomen pas- sitoimituskunta jonka tehtävänä oli pitää väestökirjanpitoa imperiumin alueella asu- vista suomalaisista, kirjaisi hänet rekisteriin- sä. Plehwe maksoi sen jälkeen henkiveroa, jota kaikkien suomalaisten tuli maksaa.

Plehwen asemaa hankaloitti Oerstroemin mukaan:

”Suomen kysymyksessä Hallitsija kyseisenä aikana osoitti sellaista kovuutta ja määrätie- toisuutta, että mikä tahansa yritys vakuuttaa häntä päinvastaisesta tai taivutella häntä edes osittaisiin myönnytyksiin suomalaisia kohtaan oli jo etukäteen tuomittu epäonnis- tumaan; myös Plehwe epäonnistui yrittäes- sään täysin vakuuttavasti vastustaa Bobriko- vin ilmeisen perustelemattomia ehdotuksia.”

Jonkin aikaa Oerstroem joutui toimimaan esimiehensä sijaisena senaatin esittelyssä, missä yhteydessä hän joutui henkilökohtai- sesti esittelemään asioita Nikolai II:lle. Oerstroem kertoo:

”Ministerivaltiosihteerillä ei ollut määrättyä viikonpäivää, kuten eräillä muilla ministe- reillä, vaan hän esitteli asioita hallitsijalle sitä mukaa kuin niitä kertyi ja omakätisellä kirjeellä pyysi keisarilta esittelylupaa, ja keisari, merkittyään kirjeen marginaaliin värikynällä esittelijälle varatun päivän ja kellonajan, palautti kirjeen valtiosihteerinvi- rastoon. En käyttänyt väärin oikeuttani päästä keisarin puheille, vaan rajoitin käyntini Tsarskoje Selossa vain ehdottoman välttämättömään, joten niiden 6 kuukauden aikana, kun johdin valtiosihteerinvirastoa, kävin tsaarin puheilla esittelyssä noin viisi kertaa”.

”Hallitsija kuunteli selvitystäni aina tark- kaavaisesti, ilmeisen kiinnostuneena”, Oer- stroem mainitsee. Ja jatkaa:

”En kuitenkaan muista yhtään kertaa, jolloin hän olisi ollut eri mieltä lausuntoni ja johtopäätösteni kanssa. Tosin keisari välillä ehdotti minulle selvityksen/esittelyn sisältöä koskevia asioita, jotka vaativat lisäselvitystä; tällöin hänen huomautuksensa osoittivat, että yhtäältä hän oli selvillä asiasta ja sen taustasta, ja että, toisaalta, hän omaksui nopeasti ja ymmärsi oikein minun esittämäni perustelut. Keisarin huomautukset eivät kuitenkaan milloinkaan pureutuneet käsitellyn asian ytimeen, vaan liukuivat sen pinnalla. Pinnallisuus ei koskenut ainoastaan asiasisältöä, vaan näkyi myös muodossa, johon keisari puki ajatuksensa ja äänensävyssä, jolla hän ne esitti. Oli vaikea selvittää itselleen, oliko hänellä joitakin vakiintuneita mielipiteitä, jotka ohjasivat hänen ajatteluaan asiasta, ja jos oli, niin millaisia”.

Oerstroem luonnehtii keisari Nikolai II:sta:

”Kyseessä ei niinkään ollut kyky salata ulkopuolisten katseilta omat sisäiset elämyksensä, vaan vajavainen ajatusten selkeys ja intensiteetti, mikä juonsi juurensa hänen luonteensa passiivisuudesta. Tästä viimeksi mainitsemastani hallitsijan psyykkisestä ominaisuudesta johtui hänelle mielestäni niin tyyppillinen taipumus antautua ulkopuolisille vaikutteille ja siitä johtuva epävakaus hänen päätöksissään.”

Kuva Bobrikovista

Virkansa puolesta Oerstroem tunsu hyvin myös Suomen kenraalikuvernöörin Nikolai Ivanovitsh Bobrikovin. Oerstroem kirjoittaa:

”Bobrikov oli epäilemättä poikkeuksellisen älykäs ihminen; mutta minusta tuntuu, että hänen älynsä vallitseva ominaisuus oli viekkaus ja oveluus. Tässä suhteessa hän oli käynyt hyvän koulun Pietarin sotilaspiirin esikunnassa, jossa hän oli monen vuoden ajan esikuntapäällikön apulainen ja sittemmin esikuntapäällikkö. Pidempiaikainen pysyttelemine näissä tehtävissä edellytti oivaa kykyä luovia vastakkaisten ja ristikkäisten virtausten joukossa, ottaen huomioon hienovaraisesti erilaisten vaikuttei-

den merkityksen, ollen mieliksi keisarillisen perheen jäsenille ja henkilöille, joilla on vaikutusvaltaisia suhteita; näistä tehtävistä Bobrikov selvisi menestyksekkäästi. Sen lisäksi Nikolai Ivanovitsh oli poikkeuksellinen työntekijä: hän oli sielustaan ja sydämestään antautunut tehtävälleen, joka ahmaisi hänet kokonaan. Toisin kuin Plehwe, hän ei ollut paljonkaan kiinnostunut elämästä, paitsi tehtävästään tsaarin palveluksessa. Jopa perhe, jonka kanssa hän eli harvinaisen sopuisasti ja jolle hän antoi kaiken vapaa-aikansa, oli hänelle toisella sijalla. Työ vei hänet mukanaan niin, ettei hän halunnut irrottautua siitä edes ruokaillakseen; usein, kun kävin hänen luonaan aamulla ja hänen puolisonsa Jelizaveta Ivanovna kutsui meidät yhdessä muiden läsnä olijoiden kanssa aamiaiselle, itse talon isäntä jäi työhuoneeseensa ja jatkoi virka-asioiden käsittelyä.”

Alkuaikoina ollessaan Suomen kenraalikuvernöörin tehtävässä Bobrikov valitteli, ettei hänen kansliassaan joka oli miehitetty melkein yksinomaan suomalaisilla, ollut hänen luottamustaan nauttivaa virkamiestä, minkä johdosta hän joutui itse kirjoittamaan kaikki luottamukselliset paperit. Myöhemmin, kun hänen käytössään oli hänen itsensä luoma monilukuinen kanslia, hän silti ”rakkaudesta taiteeseen” laati edelleenkin joidenkin papereiden raakaversiot. Yleisesti ottaen, rakkaus, jollei peräti intohimo, saattaa ajatuksensa ja vaikutelmansa kirjalliseen muotoon, oli Nikolai Ivanovitshille luonteenomaista.

Hänelle tulleiden asiapapereiden marginaalit olivat kirjavia niihin tehdyistä huomautuksista. Sen ohella kirjoittajan omahyväisyys oli hänessä pitkälle kehittyntä. Oerstroem joutui joskus kuuntelemaan, kun Bobrikov luki huomautuksiaan, asiakirjojen luonnoksia yms. ja lukiessaan hän ”maisteli” kynästään lähteneen paperin vaikutusta, vaikka ne itse asiassa olivat melko ”pinnallista polemiikkaa silloin vallalla olevien suomalaisten teorioiden kanssa”.

”Hän uskoi vilpittömästi ja syvästi valitsemaansa poliittiseen kurssiin”, huomauttaa Oerstroem, ”eikä hetkeäkään epäillyt

sen toteuttamisen välttämättömyyttä keisarikunnan etujen ja arvon valvomiseksi ja myös hyödyksi Suomelle. Luulen, että sanoessaan että hän mieluummin luopuu virastaan kuin hahmottelemansa ohjelman toteuttamisesta, hän ei puhunut pelkkiä fraaseja, vaan oli tosissaan. Ja tämä Bobrikovin olemuksen läpitukenvea usko oli luulakseni hänen tärkein voimavaransa”.

Bobrikovin suurin puute kenraalikuvernöörinä oli Oerstroemin mukaan hänen täydellinen tietämättömyytensä siviilihallinnon asioista. Hänen eväänsä valtiotieteen, sosiaalisten ja taloustieteiden alalla olivat mitättömät; ne eivät kattaneet juuri mitään muuta kuin ne vaatimattomat tiedonmurut, jotka hän oli kerännyt kadettikoulun ja Esikunta-akatemian kursseilta. Tässä suhteessa Bobrikov ei ollut poikkeus venäläisten valtion virkamiesten joukossa, joista vain harvat olivat hankkineet vankemman koulutuspohjan kuin Bobrikov. Hänet erotti muista korkea-arvoisista venäläisistä virkamiehistä kuitenkin se, ettei hän tuntenut Venäjän valtio- ja hallintojärjestelmää. Oltuaan koko elämänsä toimessa armeijan virastossa, hän ei tuntenut niitä prinssiäpejä, joiden varassa lepäsi Venäjän keisarikunta, ja hallintovirastojemme käytännöt olivat hänelle *terra incognita*. ”Hänen käsityksessään tärkeimpien lakiemme sisältö oli keisarin rajoittamaton yksinvalta, jota kukaan eikä mikään estä ratkaisemasta hallinnollista tai lainsäädännöllistä ministerin esittelemää kysymystä; siitä, että samaiset lait julistavat hallinnon perustuvan lakeihin, Nikolai Ivanovitsh kuuli ilmeisesti ensimmäistä kertaa minun kanssani käymässä keskustelussa.”

Oerstroem mainitsee vielä yhden Bobrikoville ominaisen luonteenpiirteen, joka oli juurtunut häneen ”hallintokokemuksensa vähäisyyden vuoksi, nimittäin hänen uskonsa siihen, että kansan elämään voi vaikuttaa antamalla lakeja ja hallinnollisia määräyksiä”. Bobrikov ei epäillyt, etteivätkö hänen Suomen hallinnon eri osia varten keksimänsä toimenpiteet johtaisi, vaikkakaan ei taistelutta, suuruhtinaskunnan muuttumiseen ”tunteeltaan venäläiseksi raja-alueeksi”. Bobrikov ei tiennyt, millaisiin kielteisiin tuloksiin ”meidän yhtenäis-

tämissä politiikkamme muilla raja-alueilla oli johtanut (esimerkiksi Puolassa), ja kuinka tuloksettomiksi osoittautuisivat yritykset – jopa sivistyneempien valtioiden kuin Venäjä – assimiloida niitä alamaisiaan, jotka eivät kuuluneet vallitsevaan kansallisuuteen, kuten esimerkiksi Preussin toimet Poznanissa”.

Bobrikov ei Oerstromin mukaan tiedostanut myöskään sitä, että hänen antamansa määräykset, joiden toimeenpanoa hänelle alistetulta virkamiehistöltä ei voinut vaatia, murensivat hallinnon arvovaltaa ja osoittivat sen voimattomuuden. Hän ei siksi häpeillyt ehdottaa edes sellaisia keisarin käskyjä, joiden täytäntöönpanon mahdottomuuden on täytynyt olla itsestäänselvyys hänelle itselleenkin. Esimerkiksi 12. tammikuuta 1899, kenraalikuvernöörin esityksestä keisari antoi käskyn, jonka mukaan senaattorin, kuvernöörin ja päähallintojen päällikön virkaan ei tulisi määrätä henkilöitä, jotka eivät hallinneet venäjän puhekieltä. Tätä käskyä ei koskaan pantu toimeen, sillä sopivia ehdokkaita virkoihin ei löytynyt eikä Bobrikov itsekään sitä vaatinut. Hän lohdutti itseään kuitenkin sillä, että ”tälläkin seikalla on tulevaisuudessa hyvät puolensa – suomalaiset osoittavat näin, että heidän maineensa lainkuuliaisena kansana ei lainkaan vastaa todellisuutta”.

”Bobrikov tosiaanakin näki vaivaa ja käytti paljon aikaa tutkiakseen näitä asioita koskevaa kirjallisuutta”, Oerstroem huomautti, ja hyvän muistinsa ansiosta hallitsi kaikki kysymystä koskevat tosiseikat. Mutta varsinaisen kysymyksen tutkimisessa hän oli ennakkoluuloinen ja ensinnäkin, hankki tietonsa puolueellisten kirjoittajien lähteistä. ”Toiseksi, koska hän ei tuntenut valtiojärjestyksen ja -oikeuden alkeitakaan, hän ei pystynyt ymmärtämään tietämiänsä faktoja ja arvioimaan oikein monia suomalaisen poliittisen elämän ilmiöitä ja paikallisen lainsäädännön määräyksiä.” Ja Oerstroem katsoo tämän selittävän myös ristiriidan, joka vallitsi Bobrikovin ”rauhaarakastavien ja suomalaisten rauhoittelevien lausuntojen ja hänen selvästi aggressiivisluonteisten toimiensa välillä”.

Plehwelle hänen ohjelmallaan oli kokonaisvaltainen merkitys; hän katsoi, että ve-

näläisen valtiovallan tulee tietyn ajan kuluessa rajoittaa sekaantumisensa Suuriruhtinaskunnan elämään vain tiettyihin tehtäviin eikä ennen niiden täytäntöönpanoa herättää uusia kysymyksiä, lukuun ottamatta niitä, joiden nostaminen on välttämätöntä ohjelmaan jo sisällytettyjen toimien vuoksi. Bobrikov ei sen sijaan lainkaan myöntänyt olevansa oman ohjelmansa sitoma siinä mielessä, että se olisi rajoittanut häntä ottamasta esille yhä uusia ja uusia kysymyksiä. ”Hänen rauhattomassa, kärsimättömässä mielessään syntyi projekti toisensa jälkeen ja hän piti kiirettä, enimmäkseen satunnaisten asioiden vuoksi, toteuttaakseen hankkeensa välittämättä siitä, etteivät ne välttämättä lainkaan kuuluneet hänen itsensä kehittämään ohjelmaan.”

Bobrikovin impulsiivisuus ja epäloogisuus vaikutti ”erittäin hermostuttavasti paikalliseen yhteiskuntaan”. Oerstrom jatkaa: ”Kuulin monilta suomalaisilta, että Suomi voisi itse asiassa vielä hyväksyä pakon edessä suuret kompromissit Venäjän suhteen, mutta että alueen väestössä herättää levottomuutta kenraalikuvernöörin temperamentin aiheuttama tilanteen epämääräisyys ja epävarmuus siitä, mitä uusia vaatimuksia tulevaisuudessa esitetään”.

Lopputuloksena oli, kuten tiedetään, Bobrikovin murha. Oerstroem kertoo, että kuuluaan tästä Plehwe sanoi: ”En ole lainkaan varma siitä, etteikö Bobrikovin murhaaja historian aikakirjoissa saisi samanlaista sankarin sijaa kuin Wilhelm Tell, joka murhasi Itävallan Bobrikovin, Gesslerin”.

Loppupäätelmänä voimme todeta, että E. A. Oerstroemin muistelmien arvo historiallisena lähteenä, joka koskee venäläisten

politiikkaa Suomen suuruhtinaskunnassa 1900-luvun alussa, perustuu neljään seikkaan: ensinnäkin tekijä oli avainasemassa Suomen suuruhtinaskunnan hallintokoneistossa ja seurusteli aikansa tärkeimpien poliittisten hahmojen kanssa (sekä venäläisten että suomalaisten), mikä antoi hänelle mahdollisuuden pätevästi, poikkeuksellisen hyvin informoituna ja mielestäni ennakkoluulottomasti arvioida ihmisiä, suhteita ja poliittisia juonitteluja. Toiseksi kirjoittajan skandinaavinen tausta vaikutti varmaan myös muistelmien objektiivisuuteen ja emotionaaliseen pidättyvyyteen: vaikka hän oli venäläinen virkamies, hän ei ollut täysin vieras myöskään ruotsalais-suomalaiselle oppositiolle. Kolmanneksi muistelmat ovat kokonainen teos, joka on omistettu tekijän elämän tietyille vaiheelle ja Venäjän keisarikunnan poliittis-kulttuurisen elämän yhdelle ongelmalle, nk. ”Suomen kysymykselle”. Kaikki muistelmassa käsitellyt aihepiirit koskevat tätä teemaa. Ja neljänneksi muistelmien luonne on kuvaileva ja informatiivinen, tekijän henkilöahmo, hänen mielteensä ja elämyksensä eivät millään tavoin työnny etualalle. Toisaalta, Oerstroem ei ainoastaan kirjaa näkemäänsä, vaan yrittää mieltää asioita valtiollisesta, kansallisesta ja kulttuurisesta näkökulmasta.

E. A. Oerstroemin muistelmat, jotka toistaiseksi ovat jääneet melko tuntemattomiksi tutkijoille ja vain harvojen käyttöön, ovat poikkeuksellisen tärkeä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalais-venäläisten suhteiden historian lähde. Olisikin suotavaa, että ne julkaistaisiin ja saatettaisiin laajempien tutkijapiirien ulottuville. ■

Käännös: Nina Nordberg